ТДУ 4Т
ТКБ 81.2Т

КОР БО МАТН ДАР ДАРСҲОИ ЗАБОНИ ТОҶИКӢ ҲАМЧУН ЯКЕ АЗ ШАРТҲОИ РУШДИ НЕРӮИ ЭҶОДИИ ХОНАНДАГОН

Тиллохоҷаева Муҳаббат Набиҷоновна, *номзади илмҳои филология, дотсенти кафедраи методикаи таълими забон ва адабиёти тоҷики МДТ «ДДХ ба номи акад. Б.Ғафуров(Тоҷикистон, Хуҷанд)*

РАБОТА С ТЕКСТОМ НА УРОКАХ ТАДЖИКСКОГО ЯЗЫКА КАК ОДНА ИЗ ФОРМ РАЗВИТИЯ ТВОРЧЕСКОГО ПОТЕНЦИАЛА УЧАЩИХСЯ

Тилляходжаева Мухаббат Набиджоновна, *кандидат филологических наук, доцент кафедры методики преподавания таджикского языка и литературы ГОУ “ХГУ имени акад. Б.Гафурова (Таджикистан, Худжанд)*

WORKING WITH TEXT AT TAJIK LANGUAGE LESSONS AS ONE OF THE FORMS OF DEVELOPMENT OF CREATIVE POTENTIAL OF STUDENTS

Tillokhojayeva Muhabbat Nabijonovna, *candidate of philological sciences, Associate Professor of the department of teaching methods of Tajik language and literature under the SEI “KhSU named after acad. B. Gafurov” (Tajikistan, Khujand),*
E-mail: *tillo.1972@mail.ru*

Вожаҳои калидӣ: *забони тоҷикӣ, таҳлили комплексии матн, равиши таҳлили мутамарказӣ матн, шаклҳо ва усулҳои кор бо матн, таълим*

Мақола ба баррасии масъалаи кор бо матн дар дарсҳои забони тоҷикӣ ҳамчун яке аз воситаҳои тавсеаи зарфияти эҷодии хонандагон ихтисос ёфтааст. Ҳангоми омӯзиши забони тоҷикӣ дар сатҳи таҳсилоти миёнаи умумӣ матни бадеӣ ҳамчун воҳиди ҷудонашавандаи забон, сухан ва фарҳанг баррасӣ карда шавад. Дар доираи баррасии мақола ғояҳои муосир дар бораи матн, мушкилоти барқарор намудани робитаи шакли забонӣ ва мундариҷаи он, масъалаҳои фаҳмиш ва тафсири матн дар асоси намудҳои гуногуни таҳлили он фаро мегирад.

Ключевые слова: *комплексный анализ текстов, текстоцентрический подход, формы, методы организации работы с текстом, обучение*

Статья посвящена проблеме работы с текстом на уроках таджикского языка как одной из форм развития творческого потенциала учащихся средней школы. Отмечается, что при изучении таджикского языка на ступени среднего общего образования предполагается рассмотрение художественного текста как целостной единицы языка, речи и культуры. В круг рассмотрения статьи включены современные представления о тексте, проблемы установления взаимосвязи языковой формы и её содержания, вопросы понимания и интерпретации текста на основе различных видов его анализа.

Key words: *complex analysis of texts, text-centric approach, forms, methods of organization of work with text, tuition*

The article dwells on the problem beset with working with the text at Tajik language lessons as one of the forms of development of creative potential of secondary school students. It is underscored that while studying the Tajik language at the level of secondary general education it is supposed to consider the literary text as an integral unit of language, speech and culture. The range of consideration of the article includes modern ideas about the text and the problems concerned with establishment of the relationship between linguistic form and its content; the issues dealing with understanding and interpreting the text based on various types of its analysis being taken into account as well.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ҳанӯз соли 1998 дар мулоқот ба ҷавонони соҳибистеъдод гуфта буданд: «Мо имрӯз ба чунин мактабу маорифе эҳтиёҷ дорем, ки шахсияти комилро ба воя расонда, баробари дониши ҳамаҷониба, ихтисоси ҳозиразамон одобу ахлоқи ҳамида, имтизомнокӣ, эҳтиром гузоштан ба инсонҳо ва ақидаи онҳоро тарбият намояд» ва муассисаҳои таълимии миёнаву олии мамлакат дар муддати наздик аз 30 соли Истиқлолияти Тоҷикистон бо истифодаи беҳтарин дастовардҳои дидактикии ҷаҳони мутаммадин ҳамвора дар ҷустуҷӯ ва баррасии усулҳои самараноки таълим мебошад, то дар ниҳоди толибилмону донишҷӯён дар

баробари малакаҳои илмомӯзӣ ва донишандӯзӣ, хислатҳои худшиносиву ифтихори миллӣ, масъулияти амиқи ватандорӣ, зиракиву ҳушёрӣ, дӯстиву хайрхоҳӣ ва завқи баланди забондониву зебоипарастӣ парвариш ёбад.

Таълими забони тоҷикӣ дар мактаби муосир дар шароити тағйироти назаррас дар тамоми низоми маориф сурат мегирад. Баланд бардоштани сифати таълим яке аз масъалаҳои мубрами на танҳо Тоҷикистон, балки тамоми ҷомеаи ҷаҳонӣ мебошад. Ҳалли ин масъала бо навсозии мундариҷаи таълим, афзалиятнокии усулҳо ва фановариҳҳои ташкили раванди таълим ва албатта, бознигарии ҳадаф ва натиҷаи таълим алоқаманд аст.

Ҳаёти муосир дар назди донишҷӯ ҳадафҳои нав мегузорад, ки ин дурустиву фасеҳии ифода қобилияти муошират бо одамони гуногун дар ҳолатҳои гуногун, эътимод ба худ маҳсуб мешавад. Аз ин рӯ, ташаккули малакаҳои ифодаи фикр ба тарзи шифоҳӣ ва хаттӣ, таҳлил ва такмил додани нутқи хаттӣ, қобилияти изҳори ақида оид ба масъалаи муҳокимашаванда, муносибати боодобона ва боварибахш дар муҳокима яке аз самтҳои муҳимтарини инкишофи фаъолияти нутқ ва тафаккури хонандагон мебошад.

Ҳангоми омӯзиши забони тоҷикӣ дар сатҳи таҳсилоти миёнаи умумӣ чунин мешуморанд, ки матни бадеӣ бояд ҳамчун падидаи фарҳангӣ, ҳамчун воҳиди ҷудонашавандаи забон, сухан ва фарҳанг баррасӣ карда шавад. Бояд қайд кард, ки дар аксар маврид малакаҳои рушди нутқ суст ташаккул ёфтаанд. Хонандагон на ҳамеша метавонанд баромадҳои худро озодона ироа кунанд, хулосаҳои умумӣ бароранд ва ё бо якдигар танҳо ба таври озод ва мустақил муошират кунанд. Аксар вақт онҳо мекӯшанд, ки сухани худро бо ифодаҳо ва имову ишораҳои меъёрии ҳамарӯза, яъне усулҳои ибтидоии муошират ғайришифоҳӣ иваз кунанд. Кор бо матн дар дарсҳои тоҷикӣ барои рафъи ихтилофи дар боло зикршуда кӯмак мекунад. Мо кор бо матнро дар дарсҳои тоҷикӣ яке аз шартҳои рушди нерӯи эҷодии хонандагон, ғановати захираҳои луғавии онҳо ва баланд бардоштани сифати нутқ меҳисобем. Матн заминаи фароҳам овардани муҳити инкишофёбандаи нутқ дар дарсҳои тоҷикӣ мебошад. Маҳз матн ҷузъи асосии таркиби китоби дарсии забони тоҷикӣ мебошад, маҳз тавассути матн ҳамаи ҳадафҳои омӯзиш дар низоми муносибати босалоҳият ба таълим амалӣ карда мешавад, аз ҷумла салоҳияти коммуникативӣ ва забонӣ.

Бояд ин ҷо муҳимтарин мавқеъҳои методикаи муосири таълими забони тоҷикиро нисбат ба матн таъкид кард, ки ин аз қабили принсипи таҳлили марказонидашудаи матн дар айни замон яке аз асосҳои раванди таълими забони тоҷикӣ мебошад. Дар консепсияи таълими филологӣ принсипи мутамарказ ҳам дар сатҳи мундариҷа ва ҳам дар сатҳи методологӣ дар асоси анъанаҳо ва навовариҳои методикаи таълими забони тоҷикӣ татбиқ карда мешавад.

Ҳамин тариқ, равиши ба матн нигаронидашуда шарти зарурии ноил шудан ба сифати нави таҳсилот мебошад, ки мазмуни асосии он ташаккули салоҳиятҳои асосӣ дар хонандагон мебошад.

Барои ташаккули салоҳияти коммуникатсионӣ тавассути кор бо матн муаллим бояд вазифаҳои зеринро иҷро намояд:

1) ҷорӣ намудани шаклҳо ва усулҳои кор бо матн дар дарсҳои забони тоҷикӣ, ки ба рушди нутқи хонандагон мусоидат мекунанд;

2) интихоби маводи мавзӯии матнӣ, таҳияи усулҳои кори амалӣ бо матн, ки ба рушди малакаҳои таҳлил, синтез, ҷамъбаст ва низомнокии воҳидҳои забонӣ ва матнӣ равона карда шудаанд;

Ҳалли ин мушкилот дар раванди ташаккули фарҳанги зеҳнӣ ва нутқ сурат мегирад.

Методистон бар он ақидаанд, ки шаклу усулҳои зерини ташкили кор бо матн самараноканд:

Таҳрири матн;
Таҳлили лингвистии матн;
Намудҳои гуногуни диктантҳо;
Кор бо матн-миниатюраҳо;
Тартиб додани синквейнҳо, кластерҳо ба матн;
Ҳолатҳои муошират ва бозӣ.
Кори мураккаб бо матн;
Иншо [2,с.35].

Воқеъан, ин намуди корҳо дар амалияи таълим ба таври густорда татбиқ мешаванд ва натиҷаҳои мусбат ба кор меоранд. Дар амалия ба ин намуди кор ҳамчун таҳлили ҳамаҷонибаи матн эътибори махсус дода мешавад. Меъёрҳои интихоби матндар тавсеаи нерӯи эҷодии хонандагон хеле муҳим мебошанд. Матнҳо бояд аз ҷиҳати имло ҷолиб бошанд, аз рӯи услуб, навъи сухан, луғат фарқ кунанд, таркибҳои гуногуни сарфиву наҳвиро дар бар гиранд. Матнро метавон вобаста ба услуби нигориш аз асарҳои нависандагони ҳам адабиёти классикӣ ва ҳам

муосир метавон истифод намуд. Аз нуқтаи назари мундариҷа таҳлили матнҳо дар бораи забон, калима, хусусиятҳои раванди пайдоиши калимаҳои нав ва оид ба дарки асари бадеӣ ҳамчун як фаъолияти эҷодӣ хеле муҳим аст. Дар таълиму тарбияи хонандагони муосир матнҳое, ки ба рушди маънавӣ ва ахлоқии шахс нигаронида шудаанд, аз ҷумла дар бораи фарҳанги ҳофиза, дар бораи муносибат ба гузашта, имрӯз ва оянда, дар бораи анъанаҳои миллӣ, дар бораи мушкилоти муҳити зист нақши махсус доранд. Бо шарофати дуруст интихоб намудан ва мундариҷаи баланди матн, дарси муосир метавонад шавқовар ва ҷолиб бошад.

Манфиатҳои ин намуди кор дар нуктаҳои зерин зоҳир мегардад:

- истифодаи фановариҳои муосири педагогӣ васеъ мегардад (таълими проблемавӣ, таълими ҳамгиро ва таҳсилоти бисёрсоҳавӣ, фановариҳои гурӯҳӣ ва иттилоотӣ);
- усулҳо ва воситаҳои таълим тавассути нутқ дар марҳилаҳои гуногуни дарс дарк карда мешаванд;
- истифодаи матн ба он кӯмак мекунад, ки таълим бо тарбияи ҳамаҷониба ҳамҷоя карда шавад;
- матни мувофиқ барои бедор кардани фикр, таъсир расонидан ба ҳиссиёти хонанда мусоидат мекунад;
- истифодаи матни бадеӣ дар дарсҳои забони тоҷикӣ як шакли таълими хонандагон мебошад ва имкон медиҳад, ки кор бо мақсади рушди забон ва ахлоқ самаранок ташкил карда шавад.

Барои мисол намунаи як матн ва кор бо матнро дар поён меорем:

ДАВЛАТИ МИЛЛИИ ТОҶИКОН

Дар Тоҷикистони соҳибистиқлол ғояи давлати миллӣ ҳаётан муҳим буда, заминаи пешрафти минбаъдаи давлатдории тоҷикон аст. Ин ғоя низ дар заминаи анъанаҳои давлатдории миллӣ, осори таърихии фарҳангӣ, хусусияти ба тоҷикон хоси тафаккур, вазъи ҷуғрофӣ, геополитикии кишвар бояд пешбарӣ ва истифода гардад.

Ғояи давлатдории миллӣ, аз як тараф, ба анъанаҳои миллӣ такя мекунад. Истифодаи онҳо, бешубҳа, зарур аст. Аз тарафи дигар, давлати миллӣ ҳоло дар шароити густариши равобити фарҳангии кишварҳои мутаммадини ҷаҳон, густариши ҳамгироӣ ва равобити иқтисодиву иҷтимоӣ ва фарҳангии давлатҳо пойдор мегардад.Мо, масалан, роҳи давлати ҳуқуқбунёди иҷтимоиро бо арзишҳои он (волоияти ҳуқуқ ва қонун, дахлнопазирии ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд, таҷзияи ҳокимият) қабул намудем. Аммо ин андешаҳо бояд дар иртибот бо ақидаи давлати миллӣ, анъанаҳои миллӣ, мероси миллии фарҳангӣ амалӣ шаванд.

Тоҷикон ду маротиба дар таърихи хеш ба имкони амалӣ намудани ғояи давлати миллӣ сарфароз гаштаанд: бори аввал – ҳангоми таъсиси давлати асримиёнагии Сомониён ва маротибаи дувум – дар замони имрӯзаи бунёди давлати соҳибхтиёри ҳуқуқбунёди иҷтимоии ҳазорсолаи сеюм. Аз ҳар ду имкони таърихӣ тоҷикон хуб истифода бурдаанд. Аввал давлати Сомониён ва ҳоло давлати мустақили пасошӯравии Тоҷикистон барпо гаштанд. Дар ҳар сурат хуб мебуд, ки имкони бунёди давлати миллӣ як маротиба истифода мешуду қатъ намегардид.

Пас аз мутолиаи матн иҷрои супоришҳои зерин мақсанок ҳисобида мешавад [3,с.304].

1. Истилоҳотро аз матн ҷудо кунед ва онҳоро мухтасар хаттӣ шарҳ диҳед.
2. Синонимҳои калимаҳои зеринро дар хотир доред ва онҳоро истифода намоед:

соҳибистиқлол– мустақил, соҳибихтиёр
анъанаҳо – суннатҳо, урфу одат
кишвар – мамлакат
густариш – вусъат, тараққӣ
волоият – афзалият, бартарӣ
геополитикӣ –заминаи сиёсӣ, сиёсатгароӣ
таҳаввул – тағйирёбӣ, инкишоф
инсондӯстӣ – башардӯстӣ, гуманизм
дастовард – комёбӣ, муваффақият
тамаддун–маданиятнокӣ, маданияти бузург
авруосиёӣ – аврупоию осиёӣ

3. Бо ибораҳои зерин ҷумлаҳо тартиб диҳед:
Тоҷикистони соҳибистиқлол, давлати миллӣ, равобити фарҳангӣ, анъанаҳои миллӣ, тамаддуни ориёӣ, давлатдории шӯравӣ.
4. Ҷумлаҳоро бо истифода аз матн пурра намоед ва мазмуну қолаби онҳоро дар хотир нигоҳ доред:
Ғояи давлатдории миллӣ, аз як тараф, ба… такя мекунад, аз тарафи дигар, …
Тоҷикон ду маротиба дар таърихи хеш бо имкони…
Ғояи давлатдории миллии тоҷикон натиҷаи таҳаввули таърихии тасаввурот ва донишҳо…
Давлати миллии тоҷикон ғояҳои некӣ, инсондӯстӣ…
5. Аз матн ба саволҳо ҷавоб ёбед:

а) Ғояи давлати миллӣ чӣ маъно дорад?

б) Давлати миллии тоҷикон дар кадом замина сол аз сол пойдор мегардад?

в) Хусусиятҳои давлати миллии тоҷикон дар чӣ ифода меёбад?

г) Тоҷикон дар таърихи худ чанд маротиба имкони ташкили давлатдории миллӣ пайдо кардаанд?

6. Ба нақли мазмуни матн бо риояи талаботи забон (ҳусни баён) омода шавед.

Чунин равиш имкон медиҳад, ки хонандагон дар марҳилаи аввали дарс ҳамаи қоидаҳои заруриро дарҳол ва самаранок такрор кунанд ва муаллим имкон пайдо менамояд, ки марҳилаҳои анъанавӣ, аз қабили санҷиши имлоӣ, синтаксисӣ кор бо луғатро дар доираи панҷ дақиқа, ташкил намояд. Тавассути ба роҳ мондани чунин усули муошират ва таълим суръати ташкили раванди таълим ва ба ҳадафҳои таълимӣ фаврӣ расидан таъмин карда мешавад. Ғайр аз ин, дар раванди кор дар мавзӯи дарс муаллим метавонад дубора ба матни хаттӣ муроҷиат кунад ва роҳҳои дигари таҳлили матнро ҷустуҷӯ намояд.

Ҳамин тариқ, дар ҳар як дарс сатҳи дониши хонандагон оид ба меъёрҳои забон арзёбӣ мегардад, таҳлили ибтидоии забонӣ ва ба таври кофӣ дарк кардани матни муаллифро меомӯзанд, нуқтаи назари худро баён ва матни худро эҷод мекунанд. Ҳама ин ба тавсеаи қувваи эҷодии талабагон таъсири мусбат мерасонад, дурустиву саҳеҳии ифодаро равона сохта, барои рӯшанбаёнӣ, баёни озод ва мустақил мусоидат менамояд. Кор бо матн дар дарсҳои забони тоҷикӣ самарабахш хоҳад буд, агар он на як бор, балки он системанок ва муайян гузаронида шавад.

ПАЙНАВИШТ:

1. Аминов, С. Матн ва таълими он дар мактаб/С.Аминов. -Душанбе , 2002.-90с.
2. Зиёев,М.Н. Истиқлол ва сиёсати давлат дар соҳаи маориф. Дастури таълим барои курсҳои такмили ихтисоси муаллимон/ М.Н.Зиёев, А.Б.Алиев, Ф.К.Олимова, У.С. Эрматова, Б.Ф. Зоолишоева. - Душанбе, 2009.
3. Каримова, Д. Кор бо матни тахассусӣ дар дарсҳои забони тоҷикӣ/ Д. Каримова//Номаи донишгоҳ. Силсилаи илмҳои гуманитарӣ ва ҷомеашиносӣ.-2015.- №4 (45). –2015. С.302-306.
4. Ҳакимова, Ш. Оид ба усули интеркативии таълими забони тоҷикӣ/Ш.Ҳакимова //Тӯҳфаи аҳбоб. –Хуҷанд:Ношир, 2012.-С.345-348
5. Ҳакимова, Ш. Падидаҳои инноватсионии таълим дар системаи маорифи Тоҷикистон/Ш.Ҳакимова//Номаи донишгоҳ. Силсилаи илмҳои гуманитарӣ ва ҷомеашиносӣ.- 2015.- №2 (43). –С.245-249.
6. Ҳоҷиев, С. Масъалаҳои муҳимми таълими забони тоҷикӣ дар синфҳои IV-VIII/С.Ҳоҷиев. - Душанбе: Маориф, 1987.-
7. Ҳоҷиев,С. Таҳлил ва хелҳои он дар дарсҳои забони тоҷикӣ/С.Ҳоҷиев.- Хуҷанд, 1987.-
8. Шербоев,С. Методикаи таълими забони тоҷикӣ (Барои донишҷӯёни факултетҳои филологии мактабҳои олии Тоҷикистон)/С.Шербоев.–Душанбе: Бухоро, 2014.-460 с.

REFERENCES:

1. Aminov, S. Text and its Teaching at School. - Dushanbe, 2002. – 90 p.
2. Ziyoev, M.N. Independence and State Policy in the Field of Education. Manual for in-service teacher training courses / M.N. Ziyoev, A.B. Aliyev, F.K. Olimova, U.S. Ermatova, B.F. Zoolishoyeva. - Dushanbe, 2009.
3. Karimova, D. Work with the Vocational Text at Tajik Language Lessons / D. Karimova // Scientific Note of KhSU. Series of humanities and social sciences. - 2015. - №4 (45). – 2015. – P. 302 - 306.
4. Hakimova, Sh. Concerned with the Interactive Method of Teaching the Tajik Language / Sh. Khakimova // Tuhfai Ahbob. – Khujand: Publisher, 2012. - P. 345 – 348.
5. Hakimova, Sh. Innovative Phenomena of Tuition in the System of Education in Tajikistan / Sh. Hakimova // Scientific Notes of KhSU. Series of humanities and social sciences. - 2015. - №2 (43). – P. 245 - 249.
6. Hojiyev, S. Important Issues Beset with the Tajik Language Teaching in the IV-th – the VIII-th Grades / S. Hojiye. -Dushanbe: Enlightenment, 1987.
7. Hojiyev, S. Analysis and its Types at Tajik Language Lessons / S. Hojiyev. - Khujand, 1987.
8. Sherboyev, S. Tajik Language Methods of Teaching (For students of philological faculties of Tajik universities). – Dushanbe: Bukhara, 2014. - 460 p.